

РИМСКИ КАМЕНИ СПОМЕНИЦИ ИЗ ЗБИРКЕ ЗАВИЧАЈНОГ МУЗЕЈА У РУМИ

Радмила Зотовић, Археолошки институт, Београд

Збирка камених споменика Завичајног музеја у Руми садржи углавном фрагменте надгробних споменика и нешто архитектонске пластике. Надгробни споменици су очувани у таквом стању да се углавном могу изводити закључци о декоративним елементима и извесним морфолошким особинама. Од осталих споменика издвајају се композициони делови надгробних споменика као што су групе са лавовима на постаменту и делови архитектонске пластике.

Кључне речи: камена пластика, надгробни споменици, групе са лавовима, рељефне представе, декоративни елементи, Басијана.

Завичајни музеј у Руми броји седамнаест камених споменика римског периода. Од тог броја шест споменика (к. бр. 12–17) припада римској каменој пластици, док преосталих једанаест споменика представљају надгробне споменике или композиционе делове надгробних споменика.

У композиционе делове надгробних споменика спадају групе са лавовима на постаменту (к. бр. 3 и 4), док су надгробни споменици углавном заступљени надгробним споменицима типа стела. Изузетак чини надгробни споменик к. бр. 10, који припада типу надгробних жртвеника. Надгробни споменици типа стеле очувани су у фрагментарном стању, и то углавном, нажалост, у фрагментима малих димензија. Иако овакви фрагменти не дају могућности за поуздану морфолошку и типолошку анализу споменика, ипак дају извесне могућности за међусобно поређење декоративних елемената, па тиме и извесних морфолошких особина. Изузетак чини надгробни споменик к. бр. 2, који, према очуваном фрагменту натписног и рељефног поља, не даје никакве карактеристике према којима би се могле одредити иоле прецизније типолошке одлике. Сви остали надгробни споменици типа стеле, иако осим споменика к. бр. 1,

малих димензија очуваних фрагмената, пружају могућност за извођење следећих закључака. Већина њих има фланкирано рељефно или натписно поље стубовима, равним, тордираним или канелираним, док се за оне код којих је очуван забатни део (к. бр. 1, 5, 8 и 9) може уочити да се ради увек о уклесаном троугаоном забату. Примери три споменика (бр. 1, 5 и 8) на којима је очуван уклесан троугаони забат и фрагмент рељефног поља фланкираног стубовима указују да би се и у случајевима осталих споменика могло претпоставити да се ради о типу стеле са уклесаним забатом, такође највероватније троугаоним. Овакав тип стеле припада такозваном архитектонском типу стела.¹ Појава овог типа стела је иначе честа на подручју провинције Доње Паноније и Норика. Појава овога типа стеле у другим деловима римских провинција на територији данашње Србије је ретка, а понегде чак сасвим спорадична. Интересантно је уочити да се спорадична појава овога типа стела на подручју нпр. источног дела римске провинције Далмације² може везати за утицаје клесарских радионица из Доње Паноније, конкретно Сирмијума. Порекло оваквог типа стеле води у симболичком смислу од представљања надгробних споменика као прочеља храма, тј. куће за покојника. У територијалном смислу њен прототип се налази, по једнима, у грчким надгробним капелама одакле је прешао на тло хеленизоване јужне Италије и даље у Рим, северну Италију и затим Илирик, односно Далмацију, а по другима, у римским сандуцима за пепео који су имали фронтално решење у облику куће, односно храма.³ Забат, који може бити и полукружног облика а не само троугаоног,⁴ осликава у првобитном смислу кров храма, тј. куће, али током времена он на надгробним споменицима добија декоративно-симболичко значење. У том смислу осликава више сфере духовног нивоа, небеса или небески океан, којим путује душа покојника, па тако постаје на надгробном споменику у морфолошком смислу омеђен простор у коме се осликавају најчешће рељефне представе симболичког значења, а ређе и глава или попрсје самог покојника. Примере рељефних представа у забату наших споменика налазимо на споменицима к. бр. 1, 5 и 9. Једино се на споменику бр. 1 може разазнати

¹ Подела према А. ALEXANDRESCU – VIANI, *Les stèles funéraires de la Mésie Inférieure, Dacia* 29, n. 1–2 (1985).

² Р. ЗОТОВИЋ, *Римски надгробни споменици источног дела провинције Далмације*, Ужице 1995, 102, бр. 6. Овај споменик има полукружно уклесан забат, али су забат и натписно поље фланкирани стубовима, хоризонтално и вертикално канелованим.

³ О поделама стела према архитектонским детаљима види још: G. MANSUELLI, *Le stèle Romaine del Ravennate e del basso Po*, Ravenna 1967; Д. ДИМИТРОВ, *Надгробниџе њлочи оџи римско време в северна Бџлџаря*, София 1942.

⁴ Полукружно уклесан забат није карактеристичан за провинцију Доњу Панонију пре периода Клаудија. Види, В. ДАУТОВА–РУШЕВЉАН, *Римска камена њласџика у јуџословенском делу провинције Далмације*, Нови Сад 1983, 40, 43.

да се ради о рељефној представи круга, највероватније крајње стилизованог представу розете⁵ или сунчевог диска. У ширем смислу декоративно-симболичког значења обе ове представе стилизоване у виду круга означавају душу или личност самог покојника.⁶ У троугаоним пољима споменика к. бр. 1, 5, 8 и 9 такође су видљиве рељефне представе делфина (к. бр. 1 и 9) и фантастичних водених животиња (к. бр. 5 и 8). Представа делфина потиче свакако из римске сепулкралне уметности где је испрва био симбол небеског океана којим је душа путовала до Острва блажених или Месеца, да би касније означавао превозника душа до њиховог одредишта. Како сам забат осликава идејно-симболички небо, то су представе делфина у троугаоним пољима доста честе. Овај декоративни мотив је чешћи у западним провинцијама Царства него у источним. Представе фантастичних водених животиња у троугаоним пољима такође наглашавају филозофско-религиозни концепт путовања душе небеским океаном и преношења душе до њеног коначног одредишта, односно имају улогу симболичког осликавања психопомпа.⁷ Мотив канелираних или тордираних стубова који се јавља на надгробним споменицима из збирке Музеја у Руми нема никакав декоративно-симболички израз, већ чисто декоративан, као реминисценција на представу прочеља храма или куће. Тордирани стубови у овом случају, тј. као на примеру споменика к. бр. 1, немају никакве везе са стилизацијом или преузимањем из народне уметности локалног простора мотива ужета.⁸ Фрагменти споменика к. бр. 7 и 8, који имају натписно и рељефно поље фланкирано равним стубовима, несумњиво показују исти квалитет и стилску “уједначеност” у изради. Ово несумњиво указује на исту клесарску радионицу и истог мајстора – клесара. Остали споменици говоре о истом типолошком узору који је праћен свакако у оквиру исте клесарске радионице. Овде се не ради о преношењу типолошког узора са територије на територију и прихватању “омиљеног” типа надгробног споменика, већ свакако о преузимању типолошких узорака из “Müster-

⁵ Розета може бити представљена као цвет или стилизована у разним облицима од којих је крајњи и најједноставнији облик круга. О декоративним облицима розете види F. SOLVIAT, *Astral et Divin: A propos d' une stèle de Thasos*, *Revue Archéologique* 1, Paris 1966, 38, fig. 6.

⁶ Р. Зотовић, *op. cit.*, 51–52.

⁷ И овај мотив – некакве фантастичне водене животиње са издуженим таласастим репом – чешћи је у западним провинцијама него у источним. Негде је чак задњи део тела делфина представљен јако издуженим таласастим репом, па је тешко рећи да ли је то спој делфина и некакве фантастичне животиње. Види, А. SCHÖBER, *Die Römischen Grabstein von Noricum und Pannonien*, Wien 1923, 103–104, n. 227, fig. 116 (Budapest); 110, n. 239, fig. 125 (Budapest); 119, n. 261, fig. 133 (Budapest) – I–II v.

⁸ Мотив ужета је карактеристичан за провинцију Далмацију, и то део источне Босне и Херцеговине, западне Србије и северне Црне Горе, и такође не стоји у вези са преузимањем и стилизацијом декоративног орнаментa тордираних стубова. Види: Д. СЕРГЕЈЕВСКИ, Римска гробља на Дрини, *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву* 46 (1934) 33.

bucher”, књиге узорака.⁹ Понекад копирање узорака из књиге узорака бива ствар вештине руку мајстора, па су се чак могли додавати и различити декоративни елементи или симболи који су осликавали свет аутохтоних идеја, појмова или представа,¹⁰ што овде није случај. Очигледно да су узорци са подручја античке Басијане били дистрибуирани из једне клесарске радионице чији типолошки узорци потичу из строгог копирања римских сепулкралних узорака. Таквим узорима припада и стела к. бр. 1 која нам на основу једног детаља у представи мушкараца у рељефном пољу може помоћи да одредимо шири хронолошки период у који се могу датовати надгробни споменици из ове збирке. Иако је рељеф доста “избледео”, тј. испран деловањем атмосфералија, може се уочити да мушкарац у десној руци држи волумен. Волумен представља симбол добијања грађанског права, па се сходно истицању ове чињенице може претпоставити да се надгробни споменик односи на период пре 212. године, када су иначе сви припадници Римског царства добили аутоматски римско право грађанства. Осим тога, датовање овог типа стела са тордираним или канелираним стубовима и уклесаним забатом, троугаоним или полукружним, одређује се углавном у I и II в. н. е.¹¹ Њихова појава је знатно чешћа у II него у I веку. На основу тога може се закључити да споменици типа стела из збирке Музеја у Руми припадају периоду II в. н. е.

Колико је била “омиљена” представа целе фигуре на овом простору, не може се проценити на основу очуваних фрагмената споменика. Представа људске фигуре је иначе по свим провинцијама Царства знатно ређа од представе попрсја покојника, и најчешће се јавља у представљању војника. Могуће да се и на споменику из Руме ради о војном лицу, јер у левој испруженој руци мушкарац држи некакав дугачак и узак предмет, можда мач.

Такође у стереотипне делове надгробних споменика спадају групе са лавовима, к. бр. 3 и 4. Групе са лавовима служиле су као финализација одређеног надгробног споменика или као композициона целина монументалних надгробних споменика.¹² Сличне композиционе целине са два хералдички постављена лава, главама овна испод предњих шапа и понегде стубом између, налазимо код нас на подручју Пожаревца,¹³ као и

⁹ E. DIEZ, *Flavia Solva – Die Römischen Steindenkmäler auf Schlosz Seggau bei Leibnitz*, Wien 1959, 22–23.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Види нпр. A. SCHÖBER, *op. cit.* – за примере оваквог типа стела.

¹² G. KREMER, *Grabbauten des Aediculatypus in Noricum, Budapest Régiségei* 34, Budapest 2001, Abb. 12 – *Grabaedicula aus Vetel* (према FLOCA–WOLSKI, *Aedicula funeraria in Dacia romana, Buletinul Monumentelor Istorice* 42 (1972)).

¹³ P. ЗОТОВИЋ, Римски камени лавови из збирке Народног музеја у Пожаревцу, *Viminacium* 13–15 (2003), к. бр. 4, 6, 8, 13.

Пљеваља.¹⁴ Примерке из Музеја у Руми можемо везати за појаву монументалних надгробних споменика или чак гробних целина типа *area maceria cincta*. На последњу претпоставку упућују налази архитектонске пластике к. бр. 15–17, означени као делови полустуба, и к. бр. 14, део архитектонске пластике нејасне намене. Сва четири примерка имају са задње стране видљиве жлебове за причвршћивање, па је могуће да се ради о деловима ограде монументалних гробница. Представе лавова са главом овна испод шапа лава уобичајено се везују за култ Сераписа и Кибеле,¹⁵ па их ни овде не треба стављати у другачији контекст. Култ Сераписа и Кибеле је, како на италском тлу, тако и на Истоку, имао нарочитог утицаја од краја I в. н. е. па надаље. Највероватније да га на овим просторима не треба очекивати пре друге четвртине II в., па се тако и композиционе целине са лавовима могу највероватније датовати у период од друге половине II в. па надаље.

Једном речју, римски надгробни споменици из збирке Музеја у Руми могу се одредити у шири хронолошки оквир II века. Вероватно је да представљају производе исте локалне клесарске радионице чије се место за сада не може одредити. Очувани фрагменти споменика упућују на то да се извесни узорци, као к. бр. 7 и 8, рађени руком истог мајстора клесара, као и на то да израду споменика нису примарни улогу имали културолошки утицаји и њихово ширење са одређених простора на подручје Басијане, већ преузимање узорака из тзв. књиге узорака (*Musterbücher*). Делови архитектонске пластике могу се означити као делови монументалних гробница *area maceria cincta*. Могуће да и тзв. групе са лавовима припадају монументалним гробним целинама, али се у сваком случају могу одредити у делове монументалних надгробних споменика.

¹⁴ А. ЦЕРМАНОВИЋ–КУЗМАНОВИЋ, Д. СРЕЛОВИЋ и Ч. МАРКОВИЋ, Комини, Пљевља – римска некропола, *Археолошки преглед* 8 (1966); Комини, Пљевља – некропола античког града, *Археолошки преглед* 9 (1967) 114.

¹⁵ Б. ГАВЕЛА, Антички споменици грчко-египатског синкретизма у нашој земљи, *Стигринар* 5–6 (1954/55) 43 и д.
Г. ЦВЕТКОВИЋ–ТОМАШЕВИЋ, Бела црква у Карану – маузолеј жупана Брајана, *Саопштења* 22–23 (1990–91) 172.

КАТАЛОГ

1. Стела од кречњака, доста оштећена, инв. бр. 424. Очуван горњи део споменика са забатом и рељефним пољем, димензија 0,95 x 0,80 x 0,26 m. Троугаони забат уклесан дуплом профилацијом. У самом врху забата рељефна представа круга, а у оба унутрашња угла видљиви остаци рељефног украса (полумесец ?) У слободним троугаоним одсечцима видљиви остаци рељефне представе највероватније делфина. Рељефно поље с обе стране ограничено тордираним стубовима, а између рељефног и натписног поља трострука профилација. У рељефном пољу представа целе мушке фигуре у стојећем ставу. Глава мушкараца представљена у забату. Мушкарац у левој до груди савијеној руци држи волумен, а у десној испруженој некакав предмет, можда мач.

Нађено у Руми у дворцу Пејачевића. Претпоставља се да потиче са Басијане (таб. I, 1).

Лит.: В. Даугова–Рушевљан, *Римска камена њласџика у јужословенском делу провинције Доње Паноније*, Нови Сад 1983, 19, н. 82, Т. 4/5.

2. Стела од кречњака, очувана у фрагментарном стању, димензија 1,02 x 0,55 x 0,20 m (инв. бр. 415). Очуван део натписног поља уоквирен троструком профилацијом, и изнад тога незнатан део рељефног поља.

Басијана.

Непубликовано.

3. Горњи део споменика од кречњака, димензија 1,05 x 0,32 x 0,44 m (инв. бр. 419). На постаменту два лава у лежећем положају, окренути један другоме леђима. Главе оба лава одбијене, а између доста оштећен стуб (у опису документације глава Сераписа ?) Испод предњих шапа лавови држе нешто (можда глава овна). Споменик коришћен у секундарне сврхе. Са задње стране споменика на телу левог лава урезани бројеви 183 (таб. I, 2).

Басијана

Непубликовано.

4. Горњи део споменика од мермера, димензија 1,05 x 0,44 x 33 m. Представљена два лава у лежећем положају, окренути један другоме леђима. Између њих представа стуба. Главе лавова оштећене, а испод предњих шапа глава овна (таб. II, 1).

Брестач код Пећинаца.

Лит.: С. Ђирић, Горњи завршетак надгробне стеле са лавовима из лапидаријума Завичајног музеја – Рума, *Зборник Завичајног музеја у Руми* 1 (1997) 25–27.

5. Стела од кречњака, очувана у фрагментарном стању, димензија 0,53 x 0,90 x 0,19 m. Очуван део рељефног поља и доста оштећен забат. Рељефно поље фланкирано стубом са капителом од акантуса, а у њему видљива доста оштећена рељефна представа две мушке главе. Троугаони забат уклесан, а у њему једва видљива рељефна представа или орнамент. У троугаоним одсечцима фантастичне водене животиње (таб. II, 2).

Басијана.

Непубликовано.

6. Стела од кречњака, очувана у фрагментарном стању, димензија 0,31 x 0,31 x 0,42 m (инв. бр. 413 – као део саркофага?). Очуван доста оштећен фрагмент рељефног поља са видљивим делом стуба којим је поље било фланкирано. У рељефном пољу доста оштећена представа – могуће две људске главе (таб. III, 1).

Басијана.

Непубликовано.

7. Стела од кречњака, очувана у фрагментарном стању, димензија 0,50 x 0,18 x 0,53 m (инв. бр. 416). Очуван део натписног поља фланкираног равним стубом. Од натписа видљиво *De(functus)/ ann(orum) X .../ h(ic) s(itus)/ Lic.* (таб. III, 2).

Басијана

Непубликовано.

8. Стела од кречњака, очувана у фрагментарном стању, димензија 0,42 x 0,51 x 0,30 m. Очуван део рељефног поља и забата. Троугаони забат уклесан, а у троугаоним одсечцима видљиви остаци некакве представе (можда водене животиње). Између забата и рељефног поља трострука профилација. У рељефном пољу с десне стране очуван стуб са профилисаним капителом којим је поље било фланкирано. Са горње стране споменика видљив округао жлеб (таб. IV, 1).

Басијана.

Непубликовано.

9. Стела од кречњака, очувана у фрагментарном стању, димензија 0,50 x 0,47 x 0,30 m (инв. бр. 411). Очуван забат и део рељефног поља. Троугаони забат уклесан троструком профилацијом. У забату видљиви остаци некакве рељефне представе, а у троугаоним одсечцима делфини. У рељефном пољу видљиви остаци некакве рељефне представе (можда људска глава).

Басијана

Непубликовано.

10. Надгробна ара од кречњака, очувана у фрагментарном стању, димензија 0,33 x 0,30 x 0,20 m (инв. бр. 644). Очуван горњи део споменика. На врху видљив округао жлеб. Од натписа очувано *Dis/ mani(bus)* (таб. IV, 2).

Место налаза непознато.

Непубликовано.

11. Надгробни споменик од кречњака, очуван у фрагментарном стању, димензија 0,68 x 0,45 x 0,20 m (инв. бр. 410 – у документацији Музеја описан као део саркофага?). Споменик напред оштећен одбијањем. На фрагменту видљиве рељефне представе три погрса – мушког, женског и дечјег. Споменик коришћен у секундарне сврхе. Са задње стране видљив урезан крст и бројеви 18.0 (таб. V).

Басијана.

Непубликовано.

12. База стуба са плинтом, трохилисом и торусом, од кречњака, очувана у фрагментарном стању, димензија 0,25 x 0,52 m (инв. бр. 414). Споменик преломљен и одбијен напола.

Непознато место налаза.

Непубликовано.

13. Капител од мермера, са украсом у виду акантусовог лишћа, димензија 0,30 x 0,40 x 0,25 m (инв. бр. 423).

Шашиначки атар.

Непубликовано.

14. Део архитектонске пластике, нејасне намене, димензија 1,10 x 0,61 x 0,33 m (инв. бр. 421). Са задње стране видљива два жлеба за причвршћивање.

Басијана.

Непубликовано.

15. Део полустуба од кречњака, димензија 0,92 x 0,40 x 0,27 m (инв. бр. 420). Са горње стране видљива два жлеба за причвршћивање.

Непознато место налаза.

Непубликовано.

16. Део полустуба од кречњака, димензија 0,84 x 0,63 x 0,35 m (инв. бр. 642).

Непознато место налаза.

Непубликовано.

17. Део полустуба од кречњака, димензија 0,35 x 0,80 x 0,63 m (инв. бр. 643).

Непознато место налаза.

Непубликовано.

УДК: [73:725.945].032.7:904–03(497.113)

RADMILA ZOTOVIĆ

ROMAN STONE MONUMENTS FROM THE COLLECTION OF THE LOCAL MUSEUM AT RUMA

Summary

The collection comprises 17 pieces of Roman stone sculpture, of which 9 are gravestones, 2 are compositional wholes belonging to funerary monuments and 6 are fragments of architectural decoration.

All gravestones, with the exception of a funerary ara, are fragmentary and of the stela type. They may be classified as architectural types and dated probably to the second century. The compositional wholes are the so-called lion groups: two recumbent heraldic lions with a column between them and ram's heads under the forepaws. They are associated with the cult of Serapis and Cybele, and likely to date to the second half of the second century. The fragments of architectural decoration may perhaps be attributed to funerary enclosures of the *area maceria cincta* type.

04. 06. 2003.